

κνύναι, τὸν δ' Ἀριστοτέλην ἐκ προσεχυστάτων καὶ οἰκειοτάτων. »τὸ γὰρ μὴ
 χρώμενον, φησὶν, ὀργάνῳ σωματικῷ τοῦτ' ἔστι χωριστόν. ὁ δὲ νοῦς οὐ χρῆ-
 ται τοιοῦτῳ ὀργάνῳ. ὁ νοῦς ἄρα χωριστὸς καὶ διὰ τοῦτο ἀφθαρτός ἐστι
 καὶ ἀθάνατος.« ἐγὼ δὲ τὸν μὲν Ἀριστοτέλη μὴ ὀρθῶς φρονῆσαι περὶ ψυχῆς
 οὐκ ἂν εἴποιμι. μᾶλλον μὲν οὖν καὶ πλείω περὶ τῆς τῆς ψυχῆς ἀθανασίας 5
 τῆς ἐκείνου δόξης μαρτύρια προενεγκεῖν δυναίμην ἂν, ἢ ὁ ἐναντίος προή-
 νεγκεν. οὔτε μὴν πρόκειται μοι τὸν Ἀριστοτέλη δεῖξαι οὐκ ὀρθῶς περὶ
 τούτων εἰπεῖν, ἀλλὰ μὴ πλανηθῆναι τὸν Πλάτωνα, εἴ γε ταῦτά τῷ Πλά-
 τῶνι καὶ Ἀριστοτέλει δοξάζει. ἰθὺς μὲν οὖν ὀρθῶς εἰρηκέναι Ἀριστο-
 τέλη καὶ οὐκ ἄλλως ἢ Πλάτων. καὶ τό γε ἀπ' ἐμοῦ μήτε τὸ Ἀλεξάνδρου 10
 μήτε τὸ Ἀβερύου ἀξιωμα ἰσχυέτω, ὧν ὁ μὲν ἕτερός φησι τὸν Ἀριστοτέλη
 δοξάσαι μίαν εἶναι τὴν διανοητικὴν πᾶσιν ἀνθρώποις ψυχὴν, ἀγένητόν τε
 καὶ ἀφθαρτον, ὁ δὲ Ἀλέξανδρος τὸν πρῶτον θεὸν εἶναι τὸν ἐνεργεῖα νοῦν,
 τὸν πάντας φωτίζοντα, χωριστόν τε καὶ ἀφθαρτον ὄντα, τὴν δ' ἀνθρωπίνην
 ψυχὴν γενητὴν τε καὶ φθαρτὴν εἶναι. Θεμιστιῶς τε τὰ αὐτὰ σχεδὸν τῷ 15
 Ἀβερύῳ περὶ τῆς Ἀριστοτέλους δόξης φρονεῖ. ἀλλ' ἕπερ ἔφην, ἰσχυέτωσαν
 μᾶλλον οἱ τὰ βελτίῳ ἢ οἱ τὰ χείρῳ Ἀριστοτέλει ἀποδιδόντες. πλείω μὲντοι
 V 142 ἀναφέρειν πρὸς αὐτόν, ἢ οἱ τῶν φιλοσόφων λόγοι βούλονται, ἐλαττοῦντός
 ἐστὶ τὴν ἡμετέραν θρησκείαν καὶ πίστιν, ἢ γε οὐδένα ἕλως τῶν ἄλλων παρὰ
 τοὺς ἡμετέρους θεολόγους καὶ διδασκάλους τὴν ψυχὴν ἡργιμένην μὲν, ἀίδιον 20
 δὲ διαμένουσαν ἀσφαλῶς πιστεύομεν δυνηθῆναι ἐννοῆσαι ὅλως.

• Ἐπεὶ οὖν ὁ κατήγορος ἐναντίως, ἢ ὡς ἡ ἡμετέρα βούλεται πίστις,
 κατὰ τὴν Ἀριστοτέλους δόξαν οἴεται τὴν ψυχὴν εἶδος οὔσαν οὐσιώδης τοῦ
 ἀνθρωπέου σώματος καὶ τὸ εἶδοποιὸν εἶναι αὐτῷ χορηγοῦσαν συμπλη-
 θυνομένην τε τῷ τῶν σωμάτων πληθυσμῷ καὶ ἅμα τῷ σώματι ἡργιμένην 25
 ὁμῶς οὐ φθίρεσθαι φθειρομένου τοῦ σώματος, ἀλλ' ἀίδιον μετὰ ταῦτα δια-
 μένειν, θεωρήσωμεν εἰ ταῦτα δόξαι Ἀριστοτέλους εἰσὶν. κατὰ γὰρ τὸν
 φιλόσοφον τοῦτον ἀδύνατον εἶναι δοκεῖ εἶδος τι οὐσιώδης διδόναι τῇ ὕλῃ
 τὸ εἶδικόν εἶναι καὶ ὁμῶς μένειν μετὰ ταῦτα τῆς ὕλης ἥτοι τοῦ ἰδίου
 ὑποκειμένου φθαρέντος. εἰ γὰρ ἄρχεται ἅμα τῇ ὕλῃ εἶναι τὸ εἶδος, καὶ 30
 τοῦ εἶναι παύεσθαι ἅμα τῇ ὕλῃ ἀνάγκη, ὡς ἐν τῷ ἑβδόμῳ τῶν Μετὰ τὰ
 φυσικὰ δείκνυται. διὰ γὰρ τὸ τὰ μέρη, ἐξ ὧν τὸ ὅλον συνέστηκεν, ὑλικά
 εἶναι ἀνάγκη τούτων φθαρέντων καὶ τὸ ὅλον φθαρῆναι, καὶ ἐπεὶ παρὰ τὰ
 μέρη δεῖ τιθέναι τὸ εἶδος ἐν τῷ ὅλῳ, διὰ τοῦτο τοῦ ὅλου μὴ μένοντος
 οὐδὲ τὸ εἶδος δύναιτ' ἂν μένειν, ὡσπερ ἂν εἰ ἡ καὶ συλλαβὴ ἀναλυθεῖη 35
 εἰς τὰ ἑαυτῆς μέρη, ἔσται μὲν κάππα καὶ ἄλφα καὶ ἰῶτα, ἀλλ' οὐκ ἂν εἴη
 ἡ καὶ συλλαβὴ, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὸ εἶδος φθαρεῖη ἂν. οὐδὲ γὰρ δύναται
 ῥηθῆναι τοῦτο περὶ τοῦ εἶδους τοῦ ὅλου, ἀλλ' οὐ περὶ τοῦ εἶδους τοῦ μέρους
 λέγεσθαι, ὡσπερ εἰ φθαρέντος τοῦ σώματος ἢ μὲν ἀνθρωπότης οὐκ ἂν
 μένοι, ἥτις τοῦ ὅλου ἐστὶν εἶδος καὶ τὰς οὐσιώδεις τοῦ εἶδους ἀρχὰς παρὶ- 40
 στησιν, ἢ δὲ γε ψυχὴ μένοι ἂν, ἥτις ἐστὶν εἶδος τοῦ μέρους. ἢ γὰρ ἀν-
 θρωπότης συσταλεῖσα ἐν τούτῳ τῷ σώματι διὰ τοῦ εἶδους τοῦ μέρους
 συστέλλεται. εἰ οὖν ἐφθαρμένου τοῦ σώματος ἢ ἀνθρωπότης οὐ μένει, τὴν

bandam animae immortalitatem, Aristotelem vero naturae convenienter sic demonstrasse: »Quod corporeo non utitur organo, id separabile est. Intellectus non tali utitur organo. Ergo intellectus separabilis et proinde incorruptibilis immortalisque est.« Equidem Aristotelem male sensisse de anima non dixerim. Immo plura afferre possum ex eius opinione de animae immortalitate, quam adversarius afferat. Nec vero id institutum est mihi, ut Aristotelem errasse ostendam, sed ut Platonem non errasse, quando vel Aristoteles eadem quae Plato disserit. Itaque sit ita, ut Aristoteles recte opinetur nec aliter atque Plato. Et mea quidem causa non valet auctoritas vel Averrois vel Alexandri, quorum alter Aristotelem scribit sensisse unicam esse animam intellectivam omnibus, ingenerabilem et incorruptibilem, alter primum deum esse intellectum agentem, qui illuceat omnibus et separabilis atque incorruptibilis sit, animam vero humanam generari atque corrumpi. Themistius iam eadem fere Aristoteli tribuit, quae Averroes. Sed, quod modo dixi, valeant plus, qui meliora, quam qui ista illi ascribunt. Plura tamen referre ad Aristotelem auctorem, quam philosophorum ratio patiatur, derogare profecto est religioni nostrae et fidei, quae neminem praeter sanctos Christianae sententiae auctores animam esse perpetuam parte post solum voluisse autumat.

Cum itaque adversarius contra religionis sententiam dicat animam intellectivam ex Aristotelis opinione formam esse substantialem humani corporis, quae det esse specificum et multiplicetur ad corporis multiplicationem et incipiat esse cum corpore et tamen non finiat corrupta per corporis corruptionem, sed aeterna parte post maneat, an ita Aristoteles senserit, videamus. Fieri enim non posse videtur iudicio eius quidem philosophi, ut aliqua forma substantialis materiae det esse specificum et tamen remaneat materia, hoc est proprio subiecto corrupto. Nam si forma incipit esse cum materia, et esse desinat cum materia necesse est, ut septimo Metaphysicae demonstratur. Quod enim partes, ex quibus totum consistit, materiales sunt, hinc his destructis destruaturn totum, necesse est, et cum praeter partes formam poni in toto oporteat, hinc toto non manente forma ipsa manere non potest, ut, si ce syllaba resolvatur in suas litteras, fuerint quidem c et e, sed non fuerit ce ipsa syllaba, et proinde forma interimetur, quae exsultans compositum ipsum consequitur. Nec dici potest id de forma totius, non de forma partis intellegi, quasi corrupto corpore non remaneat humanitas, quae forma totius est et principia speciei essentialia refert, licet remaneat anima, quae forma est partis. Humanitas enim contracta in hoc corpore per formam partis contracta est. Itaque si corrupto corpore non manet humanitas, animam ipsam prius periisse necesse est,

82 cf. Arist. Metaph. ζ 10. 1034 b—1035 a.

ψυχὴν αὐτὴν πρότερον ἀνάγκη φθαρῆναι, εἴ γε μηδὲν φθείρεται τῶν ἰδίων
 U 142^v ἀρχῶν σωζομένων. ἔτι ἀρξασθαι τι εἶναι καὶ ὁμῶς οὐ παύεσθαι τοῦ εἶναι
 ἀδύνατον Ἀριστοτέλει δοκεῖ. ὅθεν ἀξίωμα Ἀριστοτελικόν ἐστὶ τὸ τὸ αἰδίων
 καὶ ἀφθαρτον ἐπὶ τάδε αἰδίων καὶ ἀφθαρτον εἶναι καὶ ἐπὶ τὰ ἐπέκεινα.
 δι' ὃ καὶ τὸν Πλάτωνα ἐν τῷ πρώτῳ τῶν περὶ Οὐρανοῦ μέμφεται, ἀρχὴν 6
 μὲν σχεῖν τὸν κόσμον τιθέμενον, τέλος δὲ οὐκ ἔχοντα. εἰ οὖν ἤρξατό ποτε
 ἢ ψυχὴ, καὶ τοῦ εἶναι παύσαιτ' ἂν ποτε, ἀλλ' εἴποι ἂν τὴν ψυχὴν ἐκ νέου
 δημιουργεῖσθαι καὶ διὰ τοῦτο μὴ ὑποκεῖσθαι τῷ λόγῳ τῆς φύσεως, ὥστε
 καὶ παύσασθαι τοῦ εἶναι διὰ τὸ ἀρξασθαι, τοῦτο δὲ καὶ τὸν Ἀριστοτέλη
 βούλεσθαι. ἀλλὰ ποῦ τοῦτο γε ὑπ' Ἀριστοτέλους γέγραπται; ἢ πῶς ἐξ 10
 ὧν κατέλιπε συγγραμμάτων τοῦτ' ἂν ληφθῆι;

7 Ἀλλ' ὃ γε ἐναντίος ἀποδίδωσι τῷ Ἀριστοτέλει τὰ τῆς ἡμετέρας
 πίστεως ἴδια. θαυμάζω δ' ὅτι μὴ καὶ τὴν σάρκωσιν καὶ τὸ πάθος καὶ τὴν
 ἀνάστασιν καὶ τὰ λοιπὰ τῆς ἡμετέρας εὐσεβείας μυστήρια εἰς τὰ ἔθνη μετα-
 φέρει. ἀλλ' οὐκ ἄλλοτρίαις δόξαις, ὡς οὗτος, τὰ Ἀριστοτέλους ἐξηγεῖσθαι 16
 δεῖ, ταῖς δ' αὐτοῦ ἐκείνου. οὔτε μὴν ἀρκεῖ ἀποφαίνεσθαι τὸν Ἀριστοτέλη
 ταῦτά τοῖς Χριστιανοῖς ἡμῖν φρονεῖν. ἀλλὰ καὶ λύειν τοὺς ἀναιροῦντας
 τοῦτο λόγους ἀνάγκη. ἀποκρινέσθω τοίνυν ὁ ἐναντίος, εἰ δύναίτο, τῷ θεῷ
 Θωμᾷ ἀποδοκιμάζοντι τοὺς τῶν λεγόντων λόγους εἶναι μὲν τὸν κόσμον
 αἰδίων, ἐνεργεῖα δὲ εἶναι τὰς ψυχὰς ἀπείρους οὐκ ἄτοπον οἰομένους καὶ 20
 διισχυριζομένῳ μὴ δύνασθαι ἄλλως ἀλλ' ἢ ἀπειρον ἐνεργεῖα εἶναι ἐναντίως
 τῷ τῆς φύσεως λόγῳ ἢ τὴν μεταψύχωσιν ἀναγκαίως εἰσάγεσθαι ἢ μίαν
 εἶναι πάντων ψυχὴν ἢ μετὰ τοῦ σώματος ἅμα συμφθίρεσθαι. ἐν γὰρ τῷ
 ἀπείρῳ χρόνῳ τῷ παρελθόντι ἀπείρους ψυχὰς γεγονέναι δῆλόν ἐστιν. αἱ
 εἰ μὲν μὴ διαμένουσι, πέπαιται τὸ ἠργμένον· εἰ δὲ μένουσιν, ἔπεται ἐνερ- 26
 γεία εἶναι τι ἀπειρον κατ' ἀριθμόν. πρὸς δ' ὃ μὲν Ἀβικεννᾶς ἀποκρίνεται
 μὴ εἶναι ἄτοπον ἐνεργεῖα ἀπειρον εἶναι ἐν τῷ κατὰ συμβεβηκὸς ὄντι πλήθει,
 V 148 ὁποῖόν ἐστι τὸ τῶν ψυχῶν πλήθος, αἱ πᾶσαι τοῦ αὐτοῦ εἰσὶν εἴδους, εἰ
 καὶ ἀδύνατον ἐν τῷ καθ' αὐτὸ ὄντι πλήθει, οἷόν ἐστι τὸ τῶν οὐσιωδῶν
 αἰτίων πλήθος τῶν πρὸς ἀλληλα τεταγμένων. ἀλλ' ὃ γε θεῖος Θωμᾶς μηδὲν 30
 ἰσχύειν ταύτην τὴν ἀπόκρισιν οἶεται. »ἐπεὶ γὰρ ἕκαστον πλήθος ὠρισμένῳ
 τινὶ εἴδει ἀριθμοῦ περιέχεται, πᾶς δ' ἀριθμὸς ἐστὶ πεπερασμένος, ἔπεται
 μηδὲν εἶναι πλήθος ἀπειρον ἐνεργεῖα οὔτε καθ' αὐτὸ οὔτε κατὰ συμβεβηκὸς.
 καὶ ἐπεὶ πᾶν πλήθος τῶν κατὰ μέρος ἐστὶν αἰτιατόν, ἔπεται καὶ τὸ τῶν
 χωριστῶν ψυχῶν πλήθος εἶναι αἰτιατόν. πᾶν δ' αἰτιατόν ὑφ' ὠρισμένον 36
 τινὰ τοῦ ποιούντος σκοπὸν περιέχεται καὶ διὰ τοῦτο ἐν ὠρισμένῳ ἐστὶν
 ἀριθμῷ.« οὕτω μὲν οὖν ὁ ἱερὸς Θωμᾶς, ὅς γε καὶ ζητῶν, εἰ δυνατὸν εἶναι
 τὸν κόσμον αἰδίων, ζητήματι τεσσαρακοστῷ ἕκτῳ οὕτως περὶ τῆς τῶν
 ψυχῶν ἀπειρίας ἀποκρίνεται· »οἱ τὴν αἰδιότητα τοῦ κόσμου τιθέμενοι πολλα-
 χῶς ἐκφεύγειν πειρῶνται τὸν λόγον τοῦτον. οἱ μὲν γὰρ οὐκ ἀδύνατον οἶον- 40
 ται ἐνεργεῖα ἀπείρους εἶναι ψυχὰς διὰ τὸ εἶναι τὸ τοιοῦτον πλήθος κατὰ
 συμβεβηκὸς, ὑπερ ἀνωτέρῳ ἀπεδοκιμάσμεν. οἱ δὲ τὴν ψυχὴν ἅμα τῷ
 σώματι φθείρεσθαι τίθενται. οἱ δὲ μετεμψύχωσιν εἰσάγουσιν. οἱ δὲ μίαν

quando nihil corrumpitur salvis adhuc suis principiis. Item aliquid incipere esse et tamen non desinere aliquando esse impossibile apud Aristotelem iudicatur. Unde principium eius est, ut, quod perpetuum et incorruptibile est parte post, idem etiam parte ante perpetuum sit. Quam ob rem Platonem
 5 primo de Caelo reprehendit, quod mundum principium habuisse, finem autem nunquam habiturum dixerit. Quodsi anima aliquando incepit, et esse aliquando desinet. Dixerit animam dari a deo creatam de novo et propterea non subiici naturae rationi, ut, quia inceperit, desinat, idque ita Aristotelem voluisse. Sed ubinam hoc ab Aristotele scriptum est? Aut
 10 quomodo ex libris, quos ille reliquit, id accipi potest?

Tribuit adversarius Aristoteli, quae fidei nostrae peculiaris sunt. 7
 Mirum, quod et incarnationem et passionem et resurrectionem et reliqua nostrae religionis sacra profanare in gentes temperarit. Sed enim non alienis placitis exponenda doctrina Aristotelis est, sed suis. Nec satis est
 15 asseruisse Aristotelem eadem quae nos Christiani sensisse. Sed etiam refelli rationes eorum, qui id indigent, requiritur. Respondeat igitur adversarius, si potest, divo Thomae improbanti rationem illorum, qui cum mundum aeternum statuunt, animas esse actu infinitas absurdum non putent, et iudicanti fieri non posse, ne aut infinitum sit actu contra naturae
 20 rationem aut per circuitum animarum agant aut una omnibus anima sit aut una cum corpore intereat omnibus. Nam per infinitum tempus praeteritum infinitas fuisse animas certum est. Quae si non sunt, desiit quod inceperat, si autem sunt, sequitur, ut actu sint numero infinitae. Respondet quidem Avicenna non esse inconueniens esse infinitum actu
 25 in multitudine per accidens, qualis multitudo sit animarum, cum omnes eiusdem sint speciei, quamquam impossibile est in multitudine, quae per se sit, qualis multitudo est causarum essentialiter ordinarum. Sed divus Thomas nullam vim esse in hac responsionis ratione arbitratur. »Cum enim quaevis multitudo certa specie numeri contineatur, quisque autem
 30 numerus sit finitus, sequitur, ut nulla sit multitudo actu infinita neque per se neque per accidens. Et cum omnis multitudo individuorum sit causata, sequitur, ut animarum quoque separatarum multitudo sit causata. At omne causatum sub certa agentis intentione comprehenditur proindeque sub certo numero est.« Sic divus Thomas, qui etiam quaerens, an
 35 possibile sit mundum esse ab aeterno, quaestione quadragesima sexta, respondet de animarum infinitate hoc modo: »Qui mundi aeternitatem ponunt, rationem hanc multifariam vitare conantur. Alii enim non putant impossibile esse animas actu infinitas in multitudine per accidens, quod supra refellimus. Alii animam una cum corpore corrumpi existimarunt.
 40 Alii circuitum quendam statuunt animarum per itum ac reditum. Alii

b cf. Arist. De Caelo α 10. 279 b, 32 sq. 280 a, 28—34. | 19 cf. Thom. Aq. Summa theol. I. quaest. 46. art. 2. Thom. Aq. In Arist. De Cael. I. lectio 23. 24. | 81 Thom. Aq. Summa theol. I. quaest. 7. art. 4. | 89 Thom. Aq. Summa theol. I. quaest. 46. art. 2.

πᾶσιν ἀνθρώποις διανοητικὴν ψυχὴν εἶναι δοξάζουσιν.» ἀποκρινέσθω τοίνυν ὁ ἐναντίος τοῖς τοῦ θείου τούτου διδασκάλου λόγοις, πῶς ἂν εἶεν ἐξ αἰδίου αἱ ψυχαί. οὔτε γὰρ μετεμψύχωσιν ἂν συγχωρήσειεν. Πλάτωνος γὰρ ἐστὶ τοῦτο. οὔτε ἄπειρον εἰσάξει. ἀποδοδοκίμασται γάρ. θάτερον τοίνυν τοῖν λοιποῖν δυοῖν αὐτὸν ἀνάγκη δέξασθαι. ἢ γὰρ ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν νοῦν ἐρεῖ 5 κοινὸν ἅπασιν εἶναι ἢ τὴν ψυχὴν ἅμα τῷ σώματι φθείρεσθαι. οἷς ἐπεταὶ μηδένα κατὰ γε τὴν Ἀριστοτέλους δόξαν δύνασθαι τὴν ψυχὴν λέγειν διακρίνεσθαι κατὰ τὴν τῶν σωμάτων διάκρισιν καὶ ταύτην μετὰ τὴν τοῦ σώματος φθορὰν ἀφθαρτον διαμένειν.

8
V 143^v Τῆς αὐτῆς δὲ ταύτης ἐστὶ δόξης καὶ Ἀλβέρτος ὁ Μέγας, ἔτι τε καὶ 10
Θωμᾶς ὁ ἐκ τῆς Ἀλουιῶνος νήσου ἐν τῷ περὶ τοῦ Νοῦ ζητήματι. ὅς γε
»νομίζω, φησί, τὸν Ἀριστοτέλη καὶ Ἀβερρόην τῆς αὐτῆς τε καὶ ὁμοίας γενέ-
σθαι δόξης, καὶ ὅσον γε πρὸς τὸ πρῶτον ζήτημα, ταύτην εἶναι γνώμην
Ἀριστοτέλους τὸν νοῦν ἀφθαρτον μὲν εἶναι.» ἀλλ' ἐπεὶ πᾶν ἀφθαρτον καὶ
ἀγέννητον ἐστὶ κατ' αὐτὸν, ἐπεταὶ καὶ αἰδίου αὐτὸν εἶναι καὶ ἐπὶ τάδε καὶ 15
ἐπὶ θάτερα. ὅσον γε μὴν πρὸς τὸ δεύτερον ἀνήκει ζήτημα, εἰ καὶ μήτε
Ἀριστοτέλης μήτε ὁ ὑπομνηματιστῆς τίθενται τὰ ἐν τῷ γένει τῆς οὐσίας
ἄτομα διακρίνεσθαι ὑπὸ τὸ αὐτὸ εἶδος διὰ ποσότητος ἢ δι' ἄλλου τινὸς
ἐξωτερικοῦ, ἀλλὰ διὰ τῶν ἐσωτερικῶν, τὸ πλῆθος ὅμως τῶν ἐν τῷ αὐτῷ
εἴδει ἀτόμων ἐν τοῖς φθαρτοῖς μόνοις ἔθεντο διὰ τὸ τὴν φύσιν τοῦ εἴδους 20
ἐν ἐνὶ διατηρεῖσθαι μὴ δύνασθαι. ὅθεν ὅπου ὅλον τὸ εἶδος ἐν ἐνὶ τινὶ δια-
τηρεῖσθαι φαίνεται δυνατόν, μάτην ὄντο δεῖν τίθεσθαι πλείω τοῦ αὐτοῦ
εἴδους ἄτομα οὐδὲ προσθεῖναι δεῖν ἔκριναν τῷ εἴδει τὰς ἀτομικὰς περι-
στάσεις. ὅθεν ἐν τοῖς μὴ ἔχουσιν ὕλην εἴδеси μὴδὲ κατὰ τὸ ἴδιον εἶναι
τῆς ὕλης ἐξηρητημένοις μοναδικὰ ἄτομα ἐν μοναδικοῖς εἴδεσιν ἔθεντο, ὡς 25
ἐν τῷ δωδεκάτῳ τῶν Μετὰ τὰ φυσικὰ φαίνεται. ὁ γε μὴν Σκότος ἐν τῷ
τετάρτῳ τῶν Ἀποφάσεων οὐκ αἰεὶ τὰ αὐτὰ περὶ ψυχῆς λέγειν τὸν Ἀριστο-
τέλη διῆσχυρίζεται, ἀλλ' ἀμφιβάλλοντι εἰκέναι καὶ νῦν μὲν τοῦτο, νῦν δ'
ἄλλο λέγειν. »διαφόρως, φησὶν, ὁ Ἀριστοτέλης διελέκται περὶ τούτου καὶ
περὶ τῶν αὐτῶν ἐκ διαφόρων ἀρχῶν πραγματεύεται, ὡς ποτὲ μὲν τοῦτο, 30
ποτὲ δ' ἐκεῖνο δοκεῖν ἀποδέχεσθαι. ἐξ ὧν φαίνεται ἀμφιβάλλειν περὶ τοῦ
ζητήματος τούτου καὶ, οἷόν τι συμβαίνει φιλεῖ, τῆδε κάκεῖσε τὴν διάνοιαν
τρέπεσθαι.» ἐπιφέρει δὲ καὶ πλείω ἐπιχειρήματα, οἷς δείκνυσι τὴν ἀθα-
νασίαν τῆς ψυχῆς μάχεσθαι ταῖς Ἀριστοτέλους ἀρχαῖς, οἷόν ἐστι καὶ τοῦτο.
ἐπεὶ γὰρ κατὰ τὴν τούτου τοῦ φιλοσόφου δόξαν βέλτιόν ἐστὶ τῇ ψυχῇ μετὰ 35
σώματος ἢ ἄνευ σώματος εἶναι, εἰ ἡ ψυχὴ οὕτω χωρίζοιτο τοῦ σώματος,
ὡς καθ' αὐτὴν ὑπάρχειν δύνασθαι ἢ ἐπανήκειν ποτὲ χρῆ εἰς σῶμα, ὡς
V 144 Πλάτων ἐδόξασεν, ἢ οὐδέποτε, ὡς ὁ ἐναντίος ἂν εἴποι, εἰ ἑαυτῷ βούλοιο
συμφωνεῖν. εἰ οὖν οὐδέποτε ἐπανήξει, στερηθήσεται ὅλως εἰς ἄπειρον τοῦ
σώματος, μεθ' οὗ εἶναι βέλτιόν ἐστὶν αὐτῇ, καὶ ἔφρασαν αἰεὶ ἔξει τοῦ σώ- 40
ματος, οὗ χωρὶς δυστυχέστατα ἂν ζῶν μάτην τε ἂν εἴη ἐφιεμένη ἐκείνου
τυχεῖν, οὗ μηδέποτε τεύξεται. εἰ δ' ὡς εἰώθεν ὑπὸ τοῦ λόγου ἠττώμενος
ὡς εἰς ἄσυλον καταφεύγοι (εἰς) τὴν πίστιν καὶ ἀνάστασιν, τὸ τῆς ἡμετέρας

eandem omnibus esse intellectivam animam volunt.« Respondeat itaque adversarius iudicio et rationibus his sancti doctoris, quonam pacto animae sint ab aeterno. Non per circuitum dixerit et transitionem, quia Platonis hoc est, non per infiniti rationem, quia hoc improbatum est. Igitur alterum
 5 de his duobus dicat, necesse est, aut enim unum eundemque intellectum omnibus esse aut una cum corpore animam interire. Quo fit, ut nemo ex Aristotelis opinione possit animam dicere distingui ad corporis distincti-
 onem et eandem post corporis corruptionem permanere.

Albertus etiam in hac eadem sententia est. Thomas vero Anglicus
 10 in ea quaestione, quam de Intellectu scribit: »Arbitror, inquit, Aristotelem et Averroem eiusdem fuisse opinionis, et quod ad primum articulum pertinet, eam sententiam Aristotelis esse, ut intellectus incorruptibilis quidem sit.« Sed cum omne incorruptibile sit ingenerabile iudicio eiusdem philosophi, sequitur, ut aeternus sit tam parte ante, quam parte post. Quod autem
 15 ad secundum pertinet, licet nec Aristoteles nec commentator posuerit individua in genere substantiae distingui sub eadem specie per quantitatem aut per aliquid exterius, sed per interius, tamen multitudinem individuorum speciei eiusdem in corruptibilibus tantum posuerunt, quoniam natura speciei servari in uno individuo non potest. Quam ob rem ubi tota species in
 20 uno aliquo servari posse videbatur, frustra poni eiusdem speciei individua putaverunt nec adiici oportere conditiones individuales speciei arbitrati sunt. Itaque in formis carentibus materia nec suo esse dependentibus ex materia singula individua singulis speciebus posuerunt, ut duodecimo Meta-
 physicae constat. Sed Scotus quidem in quarto Sententiarum neque per-
 25 sistere Aristotelem in eadem sententia, quoties de anima agit, sed dubitare et modo hoc, modo illud adducere ait. »Varie, inquit, locutus Aristoteles est et locos eosdem ex diversis principiis tractat, ut tum hoc, tum oppo-
 situm sequi videatur. Unde crediderim illum hac in re dubitasse itaque, ut fit, dum in dubio est animus, modo huc, modo illuc impulsum acces-
 30 sisse, prout materia alterutram in partem convenienter tractaretur.« Affert etiam argumenta plura, quibus probet immortalitatem animarum principiis Aristotelis repugnare, quale vel illud adduci potest. Cum enim ex eius philosophi opinione melius sit animae esse cum corpore quam sine corpore, si anima ita a corpore separatur, ut subsistere per se possit, aut revertetur
 35 aliquando ad corpus, ut Plato opinatus est, aut nunquam, ut adversarius dixerit, si sibi constare velit. Quod si nunquam revertetur, carebit prorsus per infinitum tempus corpore, quocum esse melius est, et desiderio tenebitur eius, sine quo infelicius degat necesse est et appetet frustra, quod assequi nunquam possit. Sed si, ut solet, convictus ratione fugiet
 40 reus ad aram et inde resurrectionem fidei nostrae peculiarem Aristotelem

11 Thom. de Anglia quaest. De Intellectu. | 29 cf. Ioh. Scot. In IV. Sentent. dist. 12. quaest 1.

πίστεως ἴδιον, Ἀριστοτέλη βοῶν τιθεσθαι, γέλωτος μᾶλλον ἢ ἀποκρίσεως ἄξιος. εὐλόγως οὖν καὶ ὁ θεῖος Θωμᾶς, εἰ καὶ τὸν κόσμον ἐξ αἰδίου εἶναι δυνατὸν καὶ αὐτὸς τιθεῖτο, τὸ κατὰ συμβεβηκός γε μὴν ἄπειρον τῶν ψυχῶν ἀποδοκιμάζει καὶ ἦτοι ἓνα πᾶσι φησιν ἔπεσθαι εἶναι νοῦν ἢ μετεμψύχωσιν ἀναγκαίως εἰσάγεσθαι. καὶ πρὸ τούτου Ἀλέξανδρος καὶ Θεμιστιος καὶ 5 Ἀβερδῆς, ὧν πρὸ μικροῦ ἐμνήσθημεν, οἴονται κατ' Ἀριστοτέλην ἓνα νοῦν εἶναι πᾶσι.

9 Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων διὰ τὸ ἑναντίος οὕτως ἀναισχύντως ἰσχυρίζεται ἀναγκαίαις ἀποδείξεσιν ὑπ' Ἀριστοτέλους ἀποδειχθῆναι τὰς ψυχὰς ἀθάνατους τὸν αὐτὸν τρόπον, ὃν καὶ ἡμεῖς τῇ ἱερᾷ πίστει θαρροῦντες 10 ἰσχυρίζομεθα; θεασώμεθα δὲ καὶ τὰς ἀποδείξεις, ὡς ἀναγκαίως εἶναι φησιν. »ἐπεὶ, φησίν, ἡ ψυχὴ οὐ χρῆται ὀργανικῷ σώματι, χωριστὴ ἐστὶ καὶ διὰ τοῦτο ἀθάνατος.« ἀλλ' ἐπεὶ διὰ τοῦτο λέγεται μὴ χρῆσθαι αὐτὴν ὀργάνῳ, ἵνα μὴ ἐντελέχεια τοῦ ὀργάνου εἴη μηδὲ τοῦ ὀργάνου φθαρέντος καὶ αὐτὴ συμφθαρείη, εἰπάτω ὁ ἑναντίος, τίμη ὀργάνῳ ἢ φαντασίᾳ χρῆται ὑπ' αὐτῆς 15 τελειουμένῳ καίτοι οὐκ ἀχώριστος οὔσα. ἐπεὶ γὰρ ἕτερόν ἐστι φαντασία τοῦ νοῦ καὶ τῆς αἰσθήσεως, ὡς ἐν τῷ τρίτῳ τῶν περὶ Ψυχῆς λέγεται, οὐ V 144^v ῥητέον τὴν φαντασίαν, ἢ φαντασίᾳ ἐστὶ, καὶ καθ' ἑαυτὸν ταῦτό εἶναι ἐκεῖνον, ὃ τὸ ὄργανον ἢ τὸ τῆς ἀφῆς ἢ τὸ τῆς ὄψεως ἢ τὸ τῆς ἀκοῆς ἢ τῆς ὀσφρήσεως εἰδοποιοῖτο ἂν καὶ τελειοῖτο. εἰ οὖν μηδ' ὑπὸ τῆς φαντασίας τελειοῦται οὐδὲν τῶν αἰσθητηρίων, οὐκ ἐξ ἀνάγκης ἔπεται διὰ τοῦτο ἀφθαρτον εἶναι τὸν νοῦν, ὅτι οὐ χρῆται ὀργάνῳ. ἐτι τριχῶς δυνατὸν τὸν νοῦν ἀφθαρτον εἶναι· ἦτοι γὰρ διὰ τὸ μὴ ἐξηρητῆσθαι τινος ὄλου φυσικοῦ καὶ φθαρτοῦ· ἢ διὰ τὸ τὴν οἰκείαν ἐνεργεῖαν ἀφθαρτον ἔχειν, εἰ καὶ κατὰ τὸ εἶναι εἴη φθαρτός, ὡσπερ καὶ ἡ τοῦ ὄραν δύναμις, εἰ καὶ κατὰ τὸ εἶναι φθαρτὴν 25 αὐτὴν φαμεν διὰ τὸ ὄλου τινὸς αὐτὴν ἐξηρητῆσθαι φθαρτοῦ, ἐν μέντοι τῇ οἰκείᾳ ἐνεργείᾳ οὐκ ἐστὶ φθαρτὴ εἰ μὴ κατὰ συμβεβηκός, τῷ τοῦ ὀργάνου δηλαδὴ λόγῳ, δι' ὃ καὶ εἰ γέρων λάβοι νέου ὀφθαλμόν, δύναται ὄραν ὡς ὁ νέος, ὡς ἐν τῷ πρώτῳ τῶν περὶ Ψυχῆς λέγεται· ἢ τὸ τρίτον διὰ τὸ καὶ τῷ τῆς οἰκείας ἐνεργείας καὶ τῷ τοῦ ὀργάνου λόγῳ ἀφθαρτον εἶναι, ὃν δὴ 30 τρόπον ὁ νοῦς ὡς μὴ χρώμενος σωματικῷ τῷ ὀργάνῳ ἀφθαρτός ἐστι, τῷ μὲν λόγῳ τοῦ ὀργάνου κατὰ συμβεβηκός, τῷ δὲ τῆς οἰκείας ἐνεργείας λόγῳ καθ' αὐτό. οὐ μὴν ἀλλ' εἰ μὴ δειχθῆι μὴ ἐξηρητῆσθαι τινος ὄλου φθαρτοῦ, ἕπερ οὐδαμῇ δέδεικται ὑπ' Ἀριστοτέλους, οὐχ ἔπεται ἀφθαρτον εἶναι αὐτὸν κατὰ τὸ εἶναι. εἰ οὖν ὁ νοῦς οὐκ ἔχει σωματικὸν ὄργανον, οὐ φθείρεται μὲν διὰ 35 τὴν αὐτοῦ τοῦ ὀργάνου φθοράν, καὶ διὰ τοῦτο οὐδ' ὑπὸ τοῦ ὑπερέχοντος νοητοῦ φθείρεται. οὐ μέντοι ἔπεται ἀπλῶς ἀφθαρτον εἶναι, εἴπερ ἐξηρητῆται κατὰ τὸ εἶναι τοῦ ὄλου, οὐ τινός ἐστιν ἐντελέχεια πρώτη.

10 Ἰαύτης τῆς γνώμης ἐστὶ καὶ ὁ Σκότος ἐν τῷ τετάρτῳ τῶν Ἀποφάσεων, τεσσαρακοστῇ τετάρτῃ διακρίσει, ὅπου μὴ δύνασθαι ἐκ τούτων 40 τῶν Ἀριστοτέλους ῥημάτων ληφθῆναι τὴν ψυχὴν ἀθάνατον εἶναι ἢ χωριστὴν εἰ μὴ μόνον τῷ λόγῳ τοῦ ὀργάνου δείκνυσιν, ὡς πρῆβηται. εἰ δὲ τις ἐκεῖνο προαγάγοι τὸ ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν περὶ Ψυχῆς εἰρημένον· »έουκε

opinatum clamabit, ridendum iam fuerit, non disputandum. Merito igitur et divus Thomas, quamvis et ipse possibile esse mundum fuisse ab aeterno statueret, tamen multitudinem infinitam per accidens animarum improbat et aut unum omnibus esse intellectum aut transitum animarum probat.
 5 In ea ipsa aeternitatis mundi opinione et ante eum Themistius, Alexander, Averroes, quorum mentionem modo fecimus, putant intellectus unitatem convenire Aristotelis opinioni.

Quae cum ita sint, cur adversarius dicere non dubitat necessariis
 argumentis demonstrari ab Aristotele animos esse immortales eodem modo,
 10 quo nos ex fide opinamur? Sed rationes, quas potissimas affert, videamus.
 »Quoniam, inquit, animus non utitur organo corporeo, separabilis proindeque immortalis est.« Sed cum ideo uti organo negetur corporeo, ne perfectio organi sit et corrupto organo ipse quoque corrumpatur, dicat adversarius, quoniam organo phantasia a se perfecto utatur, quae non separabilis est.
 15 Cum enim aliud sit phantasia quam sensus et intellectus, ut in tertio libro de Anima scribitur, non est dicendum phantasia, qua phantasia est, et per se id esse, quo organum aut tactus aut visus aut auditus aut odoratus formetur et perficiatur. Quodsi ne a phantasia quidem perficitur ullum sentiendi instrumentum, quod organum adversarius Graece appellat, non
 20 necessario sequitur, ut propterea incorruptibilis sit intellectus, quia non utatur instrumento. Item incorruptibilem esse intellectum trifariam accipi potest: Aut enim ita, ne a toto dependeat naturali et corruptibili; aut ut incorruptibilis sit in sua operatione, quamvis corruptibilis in esse, quomodo potentiam videndi quamquam corruptibilem in essendo utpote
 25 dependentem a toto corruptibili dicimus, tamen non in sua operatione corruptibilis est nisi per accidens, videlicet ratione instrumenti, unde fit, ut, si senex oculum obtinuerit iuvenis, possit perinde ac ipse iuvenis cernere, ut in primo de Anima scribitur; aut tertio modo, ut ratione tum instrumenti tum operationis incorruptibilis sit, quomodo intellectus,
 80 ut qui non utatur corporeo instrumento, incorruptibilis est ratione instrumenti per accidens et ratione operationis per se. Verum nisi probetur non dependere a toto corruptibili, quod nusquam probatum ab Aristotele est, non sequitur incorruptibilem esse suo esse. Ergo si intellectus non habet instrumentum corporeum, non corrumpitur per instrumenti ipsius
 85 laesionem, et ob eam rem non corrumpitur ab amplificatione rei intelligibilis. Sed non sequitur, ut simpliciter incorruptibilis sit, cum dependeat in esse a toto, cuius est actus primus.

In hac eadem sententia Scotus quoque est quarto Sententiarum, 10 distinctione quadragesima quarta, ubi non posse ex his Aristotelis verbis
 40 accipi animam esse immortalem aut separabilem nisi instrumenti ratione ostendit. Quae etiam si quis adducat ex libro secundo de Anima: »genus

12 cf. Georg. Trap. Comparationes II. 11. | 48 Arist. De Anima β 2. 413 b,
 25—27.

τοῦτο ψυχῆς γένος ἕτερον εἶναι, καὶ τοῦτο μόνον ἐνδέχεται χωρίζεσθαι, V 145 καθάπερ τὸ ἀίδιον τοῦ φθαρτοῦ», ἀποκρίνομαι μετὰ τοῦ αὐτοῦ διδασκάλου Σκότου λέγεσθαι τοῦτο περὶ τοῦ χωρισμοῦ τοῦ τῷ λόγῳ τοῦ ὄργάνου νοουμένου, ἐπειδήπερ ὁ νοῦς αὐτὸς οὐδενὸς ὄργάνου ἐνέργεια ἢ τελειότης ἐστὶ καὶ διὰ τοῦτο ἀίδιος καὶ ἀθάνατος λέγεται διὰ τὸ μὴ οἶόν τε τῷ 5 ὄργάνου λόγῳ αὐτὸν φθείρεσθαι. ἢ φαίην ἂν μετὰ Ἀλεξάνδρου, ὡς ὁ ἐνεργεία νοῦς ἀίδιος ἐστὶ καὶ ἀθάνατος, ὁ ὡς θεὸς ὢν, ἀλλ' οὐχ ὁ ὡς καθ' ἕκαστα διαμένων μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ σώματος. τὸ δ' ὑπ' Ἀβερρόου λεγόμενον τὴν ψυχὴν συγκεῖσθαι ἐκ μερῶν ἀφθάρτων, τοῦ δυνάμει δηλονότι καὶ ἐνεργεία νοῦ, δόξα ἐκείνου ἰδιαιτάτη ἐστίν. οὐδὲ γὰρ ἐνοῦσθαι τὴν 10 ψυχὴν τῷ σώματι κατὰ τὸ εἶναι, ἀλλὰ τὴν αὐτὴν ἐκεῖνος διανέμεσθαι πᾶσιν ἀξιοῖ. ἡμεῖς δὲ περὶ ἐκείνης διαλεγόμεθα τῆς ψυχῆς, ἣτις εἰδὸς τε τοῦ ἀνθρώπου ἐστὶ τὸ εἶναι αὐτῷ διδοῦσα καὶ τῷ τῶν σωματίων ἀριθμῷ συμπληθύνεται. ὁ δ' ὁ ἐναντίος προστίθῃσι τὴν ψυχὴν νοεῖν ἑαυτὴν καὶ εἰς ἑαυτὴν ἐπιστρέφειν, ταῦτ' εἰ καὶ τῶν Πλατωνικῶν ἐστὶν ἐπιχείρημα καὶ τὴν τῆς 15 ψυχῆς ἀθανασίαν κατ' ἐκείνους ἀποδείκνυσιν, ὁ Περίπατος ὅμως οὐ παραδέχεται οὔτε συγχωρεῖ διὰ τούτου δείκνυσθαι τὴν ἀθανασίαν αὐτῆς. καὶ γὰρ καὶ ἡ λογιστικὴ δυνάμις τῆς ψυχῆς ὑπ' Ἀβερρόου λέγεται γινώσκειν τὰς ἀτομικὰς ἐπινοίας πασῶν τῶν κατηγοριῶν. τούτῳ δὲ συμβαίνει τὴν δυνάμιν ταύτην ἑαυτὴν τε γινώσκειν καὶ εἰς ἑαυτὴν ἐπιστρέφειν. ἀλλ' ὅμως 20 οὐδεὶς ἀμφισβᾷ μὴ φθαρτὴν αὐτὴν εἶναι καὶ συμπαρεκτεινομένην τῷ σώματι. εἰ οὖν ἐνταῦθα τὸν λόγον τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου ἐκ τῶν περὶ Πλάτωνα δανεισάμενος λέγοι, ὡς πρότερον ἐν πολλοῖς πεποίηκεν, ἀντακουσάτω ἀρκεῖν τὸ μὴ χρῆσθαι ὄργανῳ σωματικῷ τε καὶ ὑλικῷ καὶ συμπαρεκτεινομένῳ τῷ σώματι πρὸς τὸ τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὴν ἐπιστρέφειν δύνασθαι. 25

11 Τέταρτον ὁ ἐναντίος φησὶ μηδένα ὅλως τῶν πάντων τὸν Ἀριστοτέλην ἐννοῆσαι πλὴν αὐτοῦ. ὦ τῆς ἀπονοίας τοῦ ἀνθρώπου, οὕτω τοι μωρίας ὄντας V 145^v καὶ δοξοσοφίας ἀνάπλεω, ὅς γε μηδὲ τῶν τῆς φιλοσοφίας προθύρων ἐπιβᾶς ἢ ὅλως ἡμίμενος ἑαυτὸν ἐννοῆσαι μόνον αὐχεῖ, ἀ πολλοῖς τε καὶ χαριστάτοις τῶν ἐπὶ φιλοσοφίᾳ διαπρεψάντων κατορθῶσαι οὐκ ἐξεγένετο, ὡς μη- 80 δένα δηλονότι τῆς αὐτῆς ἐπὶ σοφίᾳ δόξης αὐτῷ κοινωνεῖν. καταγινώσκει τε πάντων τῶν τὸν Ἀριστοτέλην ἐξηγησαμένων καὶ μηδένα ὅλως πλὴν αὐτοῦ ὁδὸν εἶναι διὰ τοῦ δυνάμει νοῦ πρὸς τὰς χωριστὰς οὐσίας νοῆσαι κατανενοηκέναι αὐχεῖ. καίτοι ἀ περὶ τούτου τοῦ ζητήματος ψελλιζόμενος φθέγγεται, ἐκ τῶν Ἀβερρόου λαμβάνει. τί μέντοι γε καὶ ὅθεν ἐστίν, ἀ 85 φαύλως συνείρει, οὐ πρὸς ἐκείνου κατανοῆσαι τε καὶ μαθεῖν.

12 Πέμπτον τὴν ἡμετέραν φησὶ ψυχὴν σύνιετον εἶναι ἐκ τοῦ δυνάμει καὶ ἐνεργεία νοῦ οὐσιωδῶς, ὡς τὸν μὲν δυνάμει ἀντὶ ὕλης, τὸν δ' ἐνεργεία ἀντὶ εἰδούς εἶναι, καὶ ὡσπερ τὰ σωματικὰ συνίστανται ἐξ ὕλης καὶ εἰδούς αἰσθητοῦ, οὕτω καὶ τὰς χωριστὰς οὐσίας πλὴν τῆς πρώτης συγκεῖσθαι ἐκ 40 τοῦ δυνάμει καὶ ἐνεργεία νοῦ ὡς ἐξ ὕλης καὶ εἰδούς νοητοῦ, καὶ ὡσπερ ἐν τοῖς σωματικοῖς τὰ ἀνωτέρω τιμιώτερας ἔχει ἀρχάς, οὕτω καὶ τὰς ἀσωμάτους οὐσίας, ἐφ' ὅσον εἰσὶν ἀνώτεροι, ἐπὶ τισσούτων καὶ τιμιώτερον τὴν τε

hoc animae aliud esse videri et separari ut perpetuum a mortali,« respondeo item cum eodem doctore Scoto dici de separatione, quae ratione instrumenti intellegatur, cum intellectus ipse nullius instrumenti actus sive perfectio sit proindeque perpetuus esse debeat atque immortalis, quia
 5 nunquam ratione instrumenti quidem corrumpi potest. Vel dicam cum Alexandro intellectum esse agentem perpetuum et incorruptibilem, qui deus sit, non qui remaneat singularis exutus corpore. Quod autem ab Averroë scribitur animam componi ex partibus incorruptibilibus, intellectum dico possibilem et agentem, opinio eius propria est. Nec uniri corpori
 10 animam secundum esse, sed eandem distribui omnibus scriptum ab eo est. Nos de ea disserimus animam, quae forma hominis sit dans esse et ad corporum numerum multiplicetur. Quod vero adversarius adicit animam a se ipsam intellegi et in se ipsam converti, id quamquam a Platonicis deducitur argumentum et immortalitatem, ut ipsi sentiunt, concludit, tamen
 16 Peripatetica schola non assentitur eoque immortalitatem non indicari contendit. Nam et cogitandi virtus ab Averroë dicitur cognoscere intentiones individuales omnium praedicamentorum. Quod quidem explicat eam virtutem se ipsam cognoscere et in se ipsam converti. Et tamen nemo dubitat incorruptibilem eam esse atque extensam. Si ad hunc locum rationem
 20 argumenti a Platonicis auctoribus mutuatur, ut ante pluribus locis iam fecit, audiat satis esse non uti corporeo instrumento aut materiali et extenso ad eam facultatem, ut intellectus ad se ipsum convertatur.

Quarto neminem intellexisse Aristotelis sententiam dicit se excepto. 11
 Gloriosum militem et hominem novae laudis avidissimum, qui cum philo-
 25 sophiae rudimenta nondum satis attigerit, se unum ea intellexisse iactat, quae alii complures et summi viri, philosophandi scientia clari, assequi nequiverint, scilicet ne quempiam suae gloriae participem habeat! Damnat omnes, qui sententiam philosophi Aristotelis exposuerint, et neminem se excepto viam per intellectum possibilem esse ad intellegendum substantias
 30 separatas animo advertere potuisse gloriatur. Et tamen verba, quae hac de re ipse frangit, sumpta ab Averroë sunt. Sed quid et undenam sit, quod refert, non eius interest nosse atque perpendere.

Quinto animum nostrum dicit esse compositum ex intellectu possi- 12
 bili et agente essentialiter, ut possibilis pro materia sit, agens pro forma,
 35 et ut res corporeae constant ex materia et forma sensibili, sic intellegentias omnes excepta prima componi ex possibili et agente intellectu ut ex materia et forma intellectuali, et sicut inter corpora, quae superiora sunt, nobiliora sibi trahunt principia, sic substantias incorporeas, quo superiores sunt,

ἐνεργεία τὸν τε δυνάμει νοῦν ἔχειν. μῶν μικρόν τι καὶ εὐκαταφρόνητον
κατανοῆσαι δοκεῖ, ὅς γε καινὴν τινα διάνοιαν τῆς Ἀριστοτέλους δόξης ἀνα-
καλύψειν ὑπέσχετο; τὰ ὑπ' Ἀβερρόου ἐν τῷ τρίτῳ τῶν περὶ Ψυχῆς, ὑπομνή-
ματι πέμπτῳ λεγόμενα ὡς καινὰ καὶ οἰκεῖα οὗτος οὐκ αἰσχύνεται γράφω.
ἀκούσατε τοῦ Ἀβερρόου· »τρίτον ἐστὶ, φησί, ζήτημα, πῶς ἂν εἴη τι ὃν ὁ 5
ὕλικός νοῦς καὶ μὴ εἴη τι εἶδος ὕλικου τινος ἢ πρώτη ὕλη. τοῦτο δ' οὕτω
λυτέον. ὡς τὸ αἰσθητὸν εἶναι διαιρεῖται εἰς ὕλην καὶ εἶδος, οὕτω καὶ τὸ
νοητὸν εἶναι διαιρεῖσθαι δύναται εἰς τινα τοῖς δυσὶ τούτοις ὅμοια, ὡς θά-
τερον μὲν τῇ ὕλει ὅμοιον, θάτερον δ' αὐτῷ τῷ εἶδει ὅμοιον εἶναι. τοῦτό τε
V 146 ἐν πάσῃ χωριστῇ δεῖν οὐσία τίθεσθαι τῇ ἑτερον νοούσῃ. ἄλλως γὰρ οὐκ 10
ἂν δύναίτο εἶναι πλῆθος ἐν ταῖς ἀύλοις οὐσίαις. ὅθεν ἐν τῇ πρώτῃ φιλο-
σοφία διασεσάφηται οὐδὲν εἶδος εἶναι πάντῃ πάσης ἀπηλλαγμένον δυνάμεως
πλὴν τοῦ πρωτίστου, ὅπερ οὐδὲν ἔξω ἑαυτοῦ νοεῖ. ἀλλ' ἢ οὐσία αὐτοῦ
ἐστὶ τὸ τί ἦν εἶναι αὐτοῦ. τῶν δ' ἄλλων εἰδῶν ἢ οὐσία διαφέρει πῶς τοῦ
τί ἦν εἶναι αὐτῶν, οὐδὲν δυναίμεθ' ἂν νοῆσαι πληθυσμὸν ἐν ταῖς χωρι- 15
σταῖς οὐσίαις, εἰ μὴ ἦν τοῦτο τὸ γένος τῶν ὄντων, ὃ δι' ἐπιστήμης κτώ-
μεθα τῇ ψυχῇ, ὥσπερ καὶ εἰ μὴ ἤδειμεν τὴν φύσιν τοῦ ἡμετέρου νοῦ,
γινώσκειν οὐκ ἂν ἐδυνάμεθα τὰς κινούσας χωριστὰς δυνάμεις δεῖν εἶναι
νόας.» οὕτως οὖν ὁ ὑπομνηματιστὴς πρότερος τοῦ νέου τούτου φιλοσόφου
τὰ περὶ τούτων διήρθρωσεν. 20

13 Ἀλλὰ σκεψώμεθα, τίσι ποτὲ λόγοις τοῦθ' ὁ ἐναντίος δείκνυσιν. »πάντα,
φησί, διαφέρει τοῦ πρώτου, ὅπερ ἀπλούστατόν ἐστι. τὰ λοιπὰ ἄρα πάντα
εἰσὶ σύνθετα.« ἔτι· »ἐν τῷ δωδεκάτῳ τῶν Μετὰ τὰ φυσικὰ λέγεται διὰ τοῦτο
ἓνα τὸν κόσμον εἶναι, ὅτι ἐν καὶ τὸ πρῶτον κινουῦν. »πλείους δ' ἂν ἦσαν«,
εἰ πλείω ἦν τὰ κινουῦντα, τῷ μὲν εἶδει ταῦτά, τῷ δὲ ἀριθμῷ διαφέροντα, 25
εἶχόν τε ἂν ὕλην. τὸ δὲ πρῶτον κινουῦν ἄτε ἐντελέχειαν ὃν μὴ ἔχειν ὕλην,
δηλονότι τὸν δυνάμει νοῦν. εἰ οὖν τὸ πρῶτον κινουῦν ἐστέρηται ὕλης, λεί-
πεται τὰς ἄλλας νοητὰς οὐσίας ἔχειν ὕλην τοιαύτην καὶ τοῦ ἐνεργεία καὶ
δυνάμει συγκεῖσθαι.« ἔτι· »πᾶσα κίνησις ἐνεργεία ἐστὶ τοῦ δυνατοῦ, ἢ κινη-
τόν ἐστίν. ὅθεν ὥσπερ τὰ κινητὰ ἐστὶ δυνάμει διὰ τὸ κινεῖσθαι, οὕτω καὶ 30
τὰ συγκατατεταγμένα κινήσιμα. τούτῳ δ' ἔπεται τὸ δύναιμι καὶ ἐνεργεῖαν
ἔχειν καὶ διὰ τοῦτο σύνθετα εἶναι.« ἔτι· »ἐν τῷ τρίτῳ τῶν περὶ Ψυχῆς λέγεται
ἐν ἀπάσῃ φύσει εἶναι τὸ μὲν τι ἐν τῷ αὐτῷ γένει ὥσπερ ὕλην, ἣτις ἐστὶν
ἐν δυνάμει πρὸς πάντα τὰ τοῦ γένους ἐκείνου, τὸ δὲ τι ὡς τὸ ποιοῦν, ὃ
V 146^v ποιεῖ πάντα ἐνεργεία. ταῦτα δὲ πᾶσαν ὑπαρξίν σημαίνει. παρὰ τὴν πρώτην 35
ἄρα, ἐν ἣ οὐδεμία ἐστὶ σύνθεσις, αἱ λοιπαὶ πᾶσαι σύνθετοί εἰσιν ἐξ ὕλης
καὶ εἶδους ἢ ἐκ τοῦ δυνάμει καὶ ἐνεργεία νοῦ.« ἔτι· »κατανοητέον, φησί, τὸν
νοῦν ποτὲ μὲν λέγεσθαι »μέρος τῆς ψυχῆς οὐσιώδες«, ποτὲ δὲ »δύναιμι
τοῦ νοεῖν«, ποτὲ δὲ αὐτὴν »τὴν τοῦ νοῦ ἐνεργεῖαν.« οὐσιώδη δὲ τῆς ψυχῆς
εἶναι μέρη τὸν δυνάμει καὶ ἐνεργεία νοῦν δείκνυσιν ἐκ τε τῶν ἰδίων, ἅπερ 40
Ἀριστοτέλης ἀποδίδωσιν αὐτῷ, καὶ ἐκ τοῦ τρόπου τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ
καὶ τοῦ θάτερον μὲν ὡς εἶδος, θάτερον δ' ὡς ὕλην ἐκεῖνον ὀνομάσαι. »εἰ
γὰρ ἑκατέρῳ, φησί, τῶν νῶν ἀποδέδωκεν Ἀριστοτέλης τὸ ἀμικτον καὶ

eo nobiliorem intellectum agentem et possibilem obtinere. Numquid parum cogitasse videtur, qui sententiam novam dicturum pollicitus est? Quae ab Averroee scribuntur super tertio de Anima, commento quinto, hic pro novis et suis adducit. Audite Averroem. »Tertia, inquit, quaestio est, 5 quonam modo intellectus materialis sit aliquod ens nec sit aliqua forma rei materialis aut materia prima. Quae dissolvi sic potest. Ut sensibile esse dividitur in materiam et formam, sic intellegibile esse dividi potest in similia quaedam his duobus, ut alterum simile materiae, alterum formae simile sit. Idque statui in omni abstracta intellegentia necesse est, quae 10 intellegat aliud. Alioquin esse non potest multitudo in rebus abstractis. Quam ob rem declaratum in prima philosophia est nullam esse formam liberatam simpliciter a potentia, nisi primam, quae nihil extra se intellegat. Sed eius essentia quiditas eius est, cum ceterarum formarum essentia differat a quiditate quoquo modo. Nec vero intellegere possemus multi- 15 tudinem in substantiis abstractis, nisi genus hoc entium esset, quod scientia acquirimus animae, quem ad modum nisi sciremus materiam nostri intellectus, intellegere non possemus virtutes moventes abstractas esse debere intellectus.« Ita commentator prius quam hic novus auctor scripserat.

Sed quibusnam argumentis hoc adversarius probet, videamus. »Omnia, 13 20 inquit, differunt a primo, quod simplicissimum est. Ergo cetera omnia sunt composita.« Item: »Scriptum in duodecimo Metaphysicae legimus ideo esse mundum unum, quia motor unus est primus. Pluresque esse posse, si plures essent motores, qui numero differrent, specie convenirent, haberentque materiam. Primum vero motorem, quia entelechia est, non 25 habere materiam, hoc est intellectum possibilem. Ergo si primus solus materia caret, sequitur, ut ceterae intellegentiae materiam habeant talem et ex actu et potentia componantur.« Item: »Omnis motus est actus eius, quod in potentia est, qua mobile est. Quare, ut mobilia sunt in potentia, quia moventur, ita et motores appropriati. Quo fit, ut potentiam 30 habeant et actum et proinde compositi sint.« Item: »Dicitur tertio de Anima in omni natura esse aliquid eodem in genere ut materiam, quae sit in potentia ad omnia eius generis, et aliquid ut efficiens, quod faciat omnia in actu. Quae verba rem omnem subsistentem significant. Ergo praeter primam, in qua nulla est compositio, ceterae omnes compositae sunt 35 aut ex materia et forma aut ex possibili et agente intellectu.« Item: »Considerandum, inquit, intellectum appellari interdum »partem animi essentialem«, interdum »vim intellegendi«, interdum etiam »operationem ipsam intellectus.« Partes autem animae essentielles esse intellectum possibilem et agentem et probat ex proprietatibus attributis ab Aristotele et modo docendi, 40 et quod alterum ut formam, alterum ut materiam ille nominarit. »Nam si utrique intellectui attribuerit, inquit, immistum, separatum, incorporeum,

5 Averr. In Arist. De Anim. III. c. 5. | 21 cf. Georg. Trap. Comparationes II. 11.

χωριστὸν καὶ ἀσώματον, ἃ πρῶτα καὶ καθ' αὐτὸ ταῖς οὐσίαις ἀρμόζει, ταῖς δὲ ποιότησι τῷ λόγῳ τοῦ ὑποκειμένου, ἔπεται ἐκάτερον νοῦν εἶναι οὐσίαν καὶ μέρη τῆς ψυχῆς οὐσιώδη, οἷς πρῶτως ταῦτα ἀρμόζει. ἀλλὰ καὶ ὁ τοῦ διδάσκειν τῷ Ἀριστοτέλει τρόπος, φησί, τὸ αὐτὸ δείκνυσι. πρῶτα μὲν γὰρ ἐν τῷ τρίτῳ τῶν περὶ Ψυχῆς ὁ λόγος ἐστὶ περὶ τοῦ νοῦ, ὅς ἐστιν οὐσία, 5 εἶτα περὶ τοῦ νοῦ τοῦ δυνάμει ὄντος. πρῶτον μὲν γὰρ ἔφη τὸν νοῦν ἀπαθῆναι εἶναι καὶ τῶν εἰδῶν δεκτικὸν καὶ δυνάμει τοιοῦτον, οὐ τοῦτο καὶ ὅσα τοιαῦτα, ἃ δὴ πάντα πρὸς τὸν ὡς οὐσίαν νοῦν ἀναφέρονται. ἀλλ' ὅταν καὶ τοῦτο λέγῃ νοῦν εἶναι, ἢ ἡ ψυχὴ συλλογίζεται καὶ διανοεῖται, οὔτε μίγνυσθαι αὐτὸν τῷ σώματι — οὕτω γὰρ ἂν θερμὸς ἢ ψυχρὸς ἦν — μήτε μὴν 10 πάσχειν, ὡς πάσχει ἡ αἰσθησις. ταῦτα περὶ τοῦ δυνάμει νοῦ λέγονται. προῖών τε ἐκ τῶν φανερῶν πρὸς τὸν ἐνεργεῖα νοῦν ἐπιφέρει ἐν πάσῃ φύσει σωματικῇ εἶναι μὲν τι ὡς ὕλην, εἶναι δὲ τι ὡς αἰτίαν ποιητικὴν, ἀλλ' εἶδος τῆς τοιαύτης ὕλης. εἰτ' εὐθύς ἐπιφέρει δεῖν εἶναι καὶ τῇ ψυχῇ τὰς διαφορὰς ταύτας. ὥσπερ οὖν ἐν τοῖς σωματικοῖς τὰ οὐσιώδη τοῦ συνθέτου 15 μέρη ἢ ὕλη καὶ τὸ εἶδος ἐστίν, οὕτω κατ' ἀναλογίαν ὁ ἐνεργεῖα καὶ δυνάμει νοῦς οὐσιώδη μέρη εἰσὶ τῆς διανοητικῆς ψυχῆς.» φησί δὲ καὶ τὸν Ἀριστοτέλη βούλεσθαι τὸν ἐνεργεῖα νοῦν αἰτίαν εἶναι ποιητικὴν εἰδικὴν τε καὶ

V 147 τελικὴν ἅμα τοῦ δυνάμει νοῦ, ἐπεὶ ὥσπερ ἐν τοῖς σωματικοῖς τὸ εἶδος ἐστὶν αἰτία εἰδικὴ τῆς ὕλης καὶ ποιητικὴ — ἐξ ἐκείνου γὰρ τὴν μορφήν ἔχει — 20 καὶ τελικὴ διὰ τὸ πρὸς αὐτὸ τετάχθαι, οὕτω καὶ περὶ τοῦ ἐνεργεῖα νοῦ κατ' ἀναλογίαν ῥητέον ἔχει πρὸς τὸν δυνάμει νοῦν. *ὧν οὕτως ἐχόντων, φησί, φανερόν κατὰ τὴν Ἀριστοτέλους δόξαν τὴν διανοητικὴν ψυχὴν συντίθεσθαι ἐκ τοῦ δυνάμει καὶ ἐνεργεῖα νοῦ ὡς ἐξ οὐσιωδῶν μερῶν. τὸ αὐτὸ δὲ καὶ περὶ οἰασοῦν νοητῆς οὐσίας παρὰ τὴν πρώτην ῥητέον ἐστίν.» 26 καὶ ταῦτα μὲν ὁ ἐναντίος.

- 14 Ἐξ ὧν ἀπάντων τρία ταῦτα λαβεῖν δυνατὸν ἦκιστα ταῖς Ἀριστοτέλους ἀρχαῖς συνάδοντα. πρῶτον μὲν πᾶσαν νοητὴν οὐσίαν παρὰ τὴν πρώτην συγκεῖσθαι ἐκ δύο οὐσιωδῶν μερῶν, τοῦ δυνάμει δηλονότι καὶ ἐνεργεῖα νοῦ. δεύτερον δὲ τὸν δυνάμει καὶ ἐνεργεῖα νοῦν οὐσιώδη μέρη τῆς 80 ἡμετέρας εἶναι ψυχῆς, ἐξ ὧν σύγκειται. καὶ τρίτον τὴν παρὰ τὴν πρώτην χωριστὴν οὐσίαν νοῦν εἶναι δυνάμει καὶ ἐνεργεῖα. ἀλλ' εἰ καὶ οὐκ ὀλίγοι τῶν φιλοσόφων τὰς νοητὰς οὐσίας καὶ οἱ ἡμέτεροι θεολόγοι τοὺς ἱεροὺς ἀγγέλους ἀξιοῦσι συνθέτους εἶναι ἐκ πνευματικῆς τινος ὕλης καὶ εἶδους, τοῦτο μὲντοι ἀναφέρεσθαι πρὸς Ἀριστοτέλην οὐ δύναται. ἐκεῖνος γὰρ ἐν 85 τῷ δωδεκάτῳ τῶν Μετὰ τὰ φυσικά, ὅπου τὴν τῶν χωριστῶν οὐσιῶν φύσιν ἀκριβέστερον ἐπιζητεῖ, πρῶτον μὲν ἀποδείκνυσι δυνατὸν εἶναι τινὰ οὐσίαν αἰσθηθεῖσιν μὴ ὑποκειμένην, ἐν ἧ οὐδεμία ὕλη ἢ δύναμις τίς ἐστίν, πλείους δὲ τὰς τοιαύτας οὐσίας εἶναι δείκνυσιν ἐκ τοῦ τῆς τῶν οὐρανίων κινήσεως ἀριθμοῦ, ταύτας τε αἰδίλους εἶναι φύσει καὶ ἀθανάτους, ὡς σαφῶς φαίνεσθαι 40 μὴ τῇ πρώτῃ μόνον νοητῇ οὐσίᾳ, ἀλλὰ καὶ ταῖς ἄλλαις ἀποδίδοσθαι ὑπ' Ἀριστοτέλους τὴν αὐλίαν τε καὶ ἀπλότητα. καὶ Ἀβερρόης δὲ ἐν ὑπομνήματι τριακοστῷ πρώτῳ εἰς τὸ αὐτὸ βιβλίον: »δεῖ, φησί, τὰς οὐσίας ἐκεῖνας